

ФИЛОСОФИЯ НА МЕДИЦИНАТА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФІЇ, РЕЛІГІЇ, ЕТИКИ ТА МЕДИЦИНИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Ф. Я. Ступак

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, Україна
Sblagodi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5995-6478>

[https://doi.org/10.34017/1313-9703-2025-1\(25\)-2\(26\)-68-82](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2025-1(25)-2(26)-68-82)

Анотація

Федир Ступак. Взаимовръзката между философията, религията, етиката и медицината: историко-културологична ретроспекция. В статията се анализират въпроси, свързани с взаимовръзката между философията, религията, етичните въпроси и медицината. Проследено е развитието на разглежданите въпроси в Древния свят и Средновековието, като са представени основните исторически фактори на влияние. Чрез примера на развитието на цивилизациите от Древността и Средновековието, както и чрез дейността на видни личности от миналото, е направен опит да се покаже връзката между медицината, философията, религията, етиката и благотворителността. В контекста на развитието на митологичните и религиозни идеи е представено формирането и разгръщането на мрежа от медицински и благотворителни институции (болници, богаделници, приюти с различно предназначение и др. Дадена е интересна информация за появата на основната медицинска емблема (Месопотамия), за такова явление като балсамирането в Древен Египет, което е свързано с религиозните идеи на египтяните от онова време. Не се подминава и споменаването на най-известния лекар на Древен Египет – Имхотеп, който е бил както медик, така и висш държавен сановник и архитект. Първата египетска пирамида е построена именно благодарение на архитектурния талант на Имхотеп. Обръща се внимание на високите морални изисквания за съвместен живот в древното индийско общество, както и на възпитанието и обучението на лекаря в духа на тези етични принципи. Развитието на древното индийско общество по-късно води до появата на аюрведическата медицина. Разкрива се същността на зороастризма. Показано е влиянието на философските идеи върху възникването на китайския метод на лечение – акупунктурата. Подчертана е ролята на основните исторически и културни фактори, стоящи в основата на високото развитие на античността. Сред изследователите на миналото специално внимание се отделя на изключителни учени, като Аристотел, Лукреций, Маймонид и, най-вече, на един от най-големите енциклопедисти в световната история на науката – Авицена.

Ключови думи: философия, религия, етика, медицина, богове, митология, благотворителност, Древен свят, Средновековие, зороастризм, Авицена

Анотація

Федір Ступак. Взаємозв'язок філософії, релігії, етики та медицини: історико-културологична ретроспектива. У статті аналізуються питання взаємозв'язку філософії, релігії, етичних питань з медициною. Показано розвиток зазначених питань у Стародавньому

світі та в Середньовіччі, наведено історичні чинники впливу. На прикладі розвитку цивілізацій Стародавнього Світу, Середньовіччя, діяльності відомих діячів минулого здійснена спроба показати зв'язок медицини, філософії, релігії, етики та доброчинності. На фоні розвитку міфологічних та релігійних уявлень подається картина формування і розвитку мережі медичних та доброчинних закладів (лікарень, богаділень, притулків різного призначення тощо). Наводиться цікава інформація про виникнення головної медичної емблеми (Месопотамія), про таке явище, як бальзамування в Стародавньому Єгипті, що було пов'язано з тогочасними релігійними уявленнями єгиптян. Не оминається увагою і згадка про найвідомішого лікаря Єгипту давнини Імхотепа, який був і медиком, і державним сановником високого рангу, і архітектором. Першу єгипетську піраміду збудували саме завдяки архітектурному хисту Імхотепа. Звертається увага на високі моральні вимоги співжиття в давньоіндійському соціумі, виховання і підготовка лікаря в дусі таких високих етичних вимог. Розвиток давнього індійського соціуму згодом призвів до появи аюрведичної медицини. Розкривається сутність зороастризму. Показано вплив філософських уявлень на виникнення китайського методу лікування – голковколювання. Акцентується увага на головних історико-культурних складових високого розвитку античності. Серед дослідників минулого особлива увага приділяється видатним вченим Аристотелю, Лукрецію, Маймоніду, а найзначніше – одному з найвеличніших вчених-енциклопедистів у світовій історії науки – Авіценні.

Ключові слова: філософія, релігія, етика, медицина, боги, міфологія, доброчинність, Стародавній світ, Середньовіччя, зороастризм, Авіценна

Annotation

Fedir Stupak. The interrelation of philosophy, religion, ethics, and medicine: a historical and cultural retrospective. The article analyzes the relationship of philosophy, religion and ethical issues with medicine. The development of these issues in the Ancient World and in the Middle Ages is shown, historical factors of influence are reviewed. On the example of the development of civilizations of the Ancient World, the Middle Ages, the activities of famous figures of the past, an attempt was made to show the connection between medicine, philosophy, religion, ethics and charity. Against the background of the development of mythological and religious ideas, a picture of the formation and development of a network of medical and charitable institutions (hospitals, almshouses, shelters for various purposes, etc.) is presented. Interesting information is given about the emergence of the main medical emblem (Mesopotamia), about such a phenomenon as embalming in Ancient Egypt, which was associated with the religious beliefs of the Egyptians of that time. The mention of the most famous doctor of Egypt of antiquity Imhotep, who was both a physician, and a state dignitary of high rank, and an architect, is not overlooked. The first Egyptian pyramid was built precisely because of the architectural talent of Imhotep, who was a physician, and a state dignitary of high rank, and an architect. Attention is drawn to the high moral requirements of cohabitation in ancient Indian society, the education and training of a doctor in the spirit of such high ethical requirements. The development of ancient Indian society subsequently led to the emergence of Ayurvedic medicine. The essence of Zoroastrianism is revealed. The drink of philosophical ideas on the emergence of the Chinese method of treatment - acupuncture is shown. Attention is focused on the main historical and cultural components of the high development of antiquity. Among the researchers of the past, special attention is paid to such the outstanding scientists as Aristotle, Lucretius, Maimonides, and most significantly to one of the greatest encyclopedic scientists in the world history of science - Avicenna.

Key words: philosophy, religion, ethics, medicine, gods, mythology, charity, Ancient world, Middle Ages, Zoroastrianism, Avicenna

Вступ. В різноманітній вітчизняній та зарубіжній літературі чимало авторів розглядають окреслені питання, однак метою даної студії цілісно показати поєднання різних спрямувань у розвитку тогочасних суспільств у взаємозалежності одних з іншими.

Історія Стародавнього світу охоплює період від виникнення перших рабовласницьких цивілізацій на стародавньому Сході до падіння Західної Римської імперії і поділяється на історію країн Стародавнього Сходу та історію античності – Стародавньої Греції та Риму. Багату культуру створили й народи Америки (майя, ацтеки, інки).

Виклад основного матеріалу. Філософія і медицина з прадавніх часів є предметом людської зацікавленості об'єктивним світом та місцем у ньому людини. Постійна загадковість і таємничість феноменів життя і смерті людини завжди були хвилюючим предметом вивчення як філософів, так і медиків. Проблема світогляду породжує питання про його взаємозв'язок з культурою та її важливою складовою частиною – філософією. Інколи вони протиставляються, а інколи ототожнюються.

Саме міфологія була джерелом, з якого вийшли і релігія, і наука, і філософія, і мистецтво. Одна з концепцій походження філософії – з міфології, шляхом внутрішнього розвитку останньої. Не лишаються поза увагою і етичні відносини людей. Філософія виникає як розв'язання суперечності між міфом і елементами первісних емпіричних знань про природу, суспільство і людину.

Історія Стародавнього світу охоплює період від виникнення перших рабовласницьких цивілізацій на стародавньому Сході до падіння Західної Римської імперії і поділяється на історію країн Стародавнього Сходу та історію античності – Стародавньої Греції та Риму. Багату культуру створили й народи Америки (майя, ацтеки, інки).

В країнах Стародавнього Сходу щодо способу життя у суспільстві в цілому слід зазначити, що і залежні, і вільні люди вважалися залежними від зовнішньої сили і все їхнє життя було заздалегідь визначене долею. Становлення суто філософських поглядів було тривалим процесом, що здійснювалося на тлі древньої міфології, впливало на становлення та розвиток уявлень про сутність природи і людини, їх взаємозв'язок і взаємодію, а також на формування уявлень про здоров'я, хвороби та початкові медичні знання.

Звернемося конкретніше до держав Стародавнього Сходу, до яких належать Месопотамія, Єгипет, Індія, Іран, Китай.

Месопотамія. Боги в Месопотамії уявлялися людьми великого зросту й величавого вигляду. За одними з уявлень народів Месопотамії, на чолі світу стояла верховна тріада богів: бог неба Ану, владика землі й повітря Енліль і бог водної стихії (Світового океану) Еа, який шанувався також як бог мудрості й захисник лікарського мистецтва. Таємницю знання води він передавав “тим, що знають воду”, – асу, яких зображували в одязі риби.

У часи вавилонського царя Хаммурапі у зв'язку з піднесенням Вавилону верховним божеством став бог – заступник цього міста – Мардук, син Еа. Мардуку приписували усі позитивні якості: від всеперемагаючої сили в боях до зцілення хворих.

Окрім верховної тріади богів існувала інша тріада: бог Сонця Шамаш, бог Місяця Сін і богиня Ранкової зірки Іштар. У народі вірили, що зображення Іштар приносить зцілення від хвороб.

Богиня лікування й зцілення Гула в перекладі з шумерської мови означає “велика”. Культурою твариною Гули був собака, якого часто зображували поруч з нею. Покровителем лікування вважався бог родючості Нінгішзіда – володар дерева життя. Емблемою Нінгішзіди був ціпок, оповитий двома зміями, що згодом став однією з емблем медицини. Найдавніше таке зображення виконане на кубку шумерського правителя з м. Лагаш – Гудеа (XXII ст. до н. е.), що зберігається в паризькому Луврі. Це, напевно, одне з перших зображень змії як медичної емблеми. У найдавніших зображеннях змія фігурує без чаші. Чаша зі змією з'являється набагато пізніше. Спочатку змію і чашу зображували окремо. Потім змія і чаша були з'єднані воедино;

так з'явилася інша, поширена в наш час загальна медична емблема (Ступак, 2020, с. 24).

Єгипет. У віруваннях давніх єгиптян значне місце посідав культ тварин. У кожному номі (місті-державі) була своя священна тварина (птаха, бик, кішка, крокодил, баран, лев, сокіл, ібіс, шуліка та ін.). Померлу культову тварину бальзамували й ховали у священних гробницях. Убивство священної тварини каралося стратою.

Предметом особливого культу були змії. Богиня-змія – кобра Уаджит, – шанувалася як захисниця від усіх ворогів. Вона входила до складу царської емблеми й зображувалася на головному уборі фараона.

Бог Гор – син богині Ісіди й бога Осіріса – вшановувався як володар неба й повітря і зображувався соколом або людиною з головою сокола. Мистецтво лікування він перейняв від своєї матері, яка вважалася винахідницею магічного лікування й покровителькою дітей. Вона персоніфікувала материнство й запліднену природу. Чоловік (і брат) Ісіди, нащадок бога Сонця Ра – Осіріс, вшановувався як бог загробного світу й родючості (бог воскресючої і вмираючої природи) і зображувався у вигляді ожилої мумії. До нього владикою давньоєгипетського некрополя вважався бог бальзамування Анубіс – винахідник і перший майстер муміфікації, що, відповідно до переказу, виготовив першу єгипетську мумію – мумію Осіріса. Анубіс зображувався у вигляді чорного собаки або шакала, а також у вигляді людини з головою шакала. Серед головних божеств Давнього Єгипту, які мали відношення до лікування, був бог писемності й знань Тот. Він зображувався у вигляді людини з головою птаха ібіса або павіаном (обоє – символи мудрості в Давньому Єгипті).

У давньоєгипетській міфології були й інші боги медицини. Це покровителька цілителів могутня Сохмет – богиня війни, дружина Птаха, верховного бога м. Мемфіса, зображувалася у вигляді левиці або львиноголової жінки; покровителька жінок і вагітних богиня Таурт (її зображували у вигляді вагітної самки гіпопотама). Невеликі статуетки богині Таурт завжди розміщували поряд з немовлям, будь то спадкоємець великого фараона чи простий єгиптянин.

Яскравою рисою єгипетської релігії був заупокійний культ, який є ключем до розуміння усієї єгипетської культури. Давні єгиптяни вірили в загробне життя і вважали його продовженням земного. За їхнім твердженням, загробна субстанція людини проявляється в таких формах: душа – “ба”, яка зображувалася у вигляді птаха з головою людини, існує при тілі померлого, однак може на якийсь час залишати гробницю й підніматися у небо до богів; інша – “двійник” або життєва сила людини – “ка” – живе в гробниці, потойбічному світі й навіть поселяється в статуях померлих.

Уявлення про те, що після смерті людини її загробні субстанції пов'язані з місцем її поховання, викликало прагнення зберегти тіло від руйнування, тобто забальзамувати його. Для бальзамування застосовували запашні речовини – бальзами (звідси назва процедури). Муміфікацією займалися “особливі майстри, які за посадою займаються ремеслом бальзамування” (Геродот, 1972, с. 105) – тарихевти (Ковнер, 1878, с. 16). Їхній секрет бальзамування загублений, однак трупи померлих, оброблені тисячі років тому, збереглися до наших днів. Процедура бальзамування досить докладно описана Геродотом.

Повному бальзамуванню (перший спосіб) підлягали представники вищого стану; воно полягало в тому, що, розрізуючи порожнину живота, виймали всі внутрішні органи і поміщали їх у спеціальні чотири кам'яні посудини – канопи. Труп, звільнений від внутрішніх органів, просочували відповідними сольовими розчинами і ароматичними речовинами. Для єгиптян середнього стану бальзамування проводилося за другим способом, який полягав у введенні смолистих речовин у червну порожнину, і надалі вилужуванні трупа. Далі нутроці виймали разом зі смолою. Нарешті, третій спосіб, призначений для найменш спроможних єгиптян, полягав у вилужуванні трупа після попереднього видалення нутроців. Бідняків ховали звичайним способом, не бальзамуючи.

Звичай бальзамувати сприяв накопиченню анатомічних знань. Однак, практика бальзамування не дала можливості єгиптянам створити струнку систему анатомічних уявлень. Бальзамування свідчило й про досягнення в галузі хімії.

Відповідно до релігійних уявлень давніх єгиптян, кожний померлий з'являвся перед загробним судом, який очолював бог Осиріс. За обвинувача виступав бог знання Тот. Бог Анубіс зважував серце покійного. Якщо воно було легше страусового пера (символ закону й справедливості), померлому відкривався доступ у світ богів. Заупокійний культ давнього Єгипту не має собі рівних у жодній з релігій народів Стародавнього Світу. Проте єгипетський народ завжди залишався життєрадісним і сильним.

Серед найвідоміших лікарів Стародавнього Єгипту був Імхотеп – архітектор, лікар і мудрець, сановник фараона Джосера. За проектом Імхотепа споруджено першу єгипетську піраміду – східчасту піраміду Джосера. Згодом Імхотепа було обожнено. Його бронзові статуєтки сьогодні прикрашають колекції кращих музеїв світу.

Знання було переважно прикладного характеру, у школах вивчали математику, архітектуру, ліплення, лікування, астрономію, а також таємниці культів і обрядів.

Індія. Історія Стародавньої Індії поділяється на три періоди, другий з яких за часом – Ведійський. Для ведійської доби основним джерелом медичних відомостей є літературні пам'ятки – священні книги Веди (зі санскриту “веда” – знання). Це – Рігведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа. Відомості медичного характеру розташовані в основному в Рігведі та Атхарваведі.

Рігведа – збірник гімнів. У Рігведі називаються майже всі частини тіла людини та три хвороби: проказа, туберкульоз і кровотеча в разі викидня. Окрім того, є дані про укуси зміями та іншими тваринами, що їх лікували заклинаннями. Текст Рігведи свідчить, що індійці вже тоді знали лікувальні властивості рослин і приписували їм велику силу. У Рігведі згадуються професійні лікарі, вживається слово “лікар”; лікування розглядалося тоді як професія.

Головний зміст Атхарваведи – заклинання. Значну частину становлять заклинання або проти хвороб, які уявляються як демонічні істоти, або проти самих демонів, які насилують хвороби. Згадуються такі хвороби, як гарячка, кашель, біла проказа, жовтяниця, водянка, рани, переломи та багато інших. Окрім замовлянь, застосовували ліки з різних трав, цілющих рослин і зерен (сезаму, гірчиці, ячменю), рис, мед, молоко, дієту.

У Давній Індії раніше, ніж у Західній Європі, з'явилися богадільні (при буддійських храмах) і приміщення для хворих (лікарні). Лікарняні заклади розміщувалися в портових містах, усередині країни на центральних шляхах, нерідко поєднувалися з готелями, караван-сараями. Під час війн організовувалася мережа рухомих шпиталів. Однак медичну допомогу надавали переважно вдома. Деякі з лікарів мали власні амбулаторії і навіть клініки зі складами лікарських засобів. Споруджували спеціальні будинки, де нужденним надавали матеріальну й медичну допомогу, притулок калікам, сиротам, удовам, дітям і хворим. В Індії всіляко заохочувалася любов до дітей та беззахисних, допомога в біді ближньому.

В Ведах добре видно зв'язок міфології, релігії та філософії. Ведична література є першим джерелом про життя давньоіндійського суспільства. Складний і суперечливий процес формування давньоіндійського суспільства невіддільний від становлення духовності. Домінуюче положення в духовному житті Стародавньої Індії займає ведична релігія. Вона є складним комплексом релігійних і міфологічних уявлень та відповідних їм ритуалів й культових обрядів.

Безперечний інтерес мають відомості про становище лікарів у індійському суспільстві та етичні вимоги до них. Окрім хорошого знання теорії й практики справжній лікар повинен був мати низку моральних чеснот: безкорисливість, сміливість, самовладання, адже медицина вимагає від людини більшої моральної стійкості, аніж інші професії. Обов'язок перед пацієн-

том повинен бути вище особистих інтересів. У разі невиліковної хвороби лікар зобов'язаний чесно визнати марність своїх зусиль. Психологічний вплив на хворого завжди вважався важливим чинником лікування. Лікаря рекомендувалося постійно вдосконалювати свої знання, обговорювати методи лікування з колегами, брати участь у наукових дискусіях. Звичайно, подібні рекомендації розраховані на ідеального лікаря, однак сама розробка їх свідчить про високий рівень медичної думки.

Значну увагу приділялося нормам поведінки лікаря у суспільстві. У виступі, що його вчитель виголошував перед своїми учнями після завершення навчання, вказувалося, що для досягнення успіху в своїй діяльності потрібно прагнути до зцілення хворого; не можна зраджувати своїх хворих, пиячити, робити зло; слід завжди прагнути вдосконалювати свої знання; про те, що відбувається в домі хворого, не слід говорити тим, хто може зашкодити хворому (лікарська таємниця).

Виховання лікар одержував у душі високих етичних вимог. Його вчили бути першим другом хворого: “Можна боятися батька, матері, друзів, учителя, але не слід відчувати страх перед лікарем: він для хворого – батько, мати, друг і наставник” (Верхратський, Заблудовський, 1991, с. 26). Лікаря належало ставитися однаково до всіх хворих незалежно від становища їх у суспільстві, матеріального достатку, за лікування брати не більше необхідного для прожиття. Водночас заборонялося вимагати винагороду за лікування від знедолених, друзів, лікаря і брахманів; і навпаки, якщо заможні люди відмовлялися від сплати за лікування, лікарю присуджувалося все їхнє майно. За неправильне лікування лікар виплачував штраф залежно від соціального становища хворого. Професійна цінність лікаря визначалася ступенем його практичної і теоретичної підготовки; ці дві складові повинні становити повну гармонію.

Можна стверджувати, що індійська медицина була чи не найзначнішою в Стародавньому Світі.

Філософські ідеї викладені в головному спадку індійської медицини – Аюрведі, яка є не просто знанням про збереження здоров'я і життя, а знанням, заснованим на мудрості Вед. Викладені в Аюрведі філософські ідеї мали і мають відчутний вплив на медицину й досі. Ведична література, особливо Упанішади, мала великий вплив на розвиток філософського мислення в Індії. Вчення про сансару і карму стало вихідним положенням для багатьох релігійних і філософських вчень.

Індійська філософія характеризується плюралізмом та різноманітністю філософських напрямів, її симбіозом з релігією різних конфесій. У сфері онтології чимало філософських течій розглядають реальність як абсолютну реальність (Брахман, абсолют).

Іран. У Стародавньому Ірані велике значення мав зороастризм – релігійно-філософське вчення, назва якого походить від імені його засновника Зороастра (або Заратустри), проповіді і повчання якого були записані й розвинені у священній книзі зороастрійців під назвою “Авеста” – збірнику гімнів і релігійних текстів.

Священна книга зороастризму Авеста – духовна пам'ятка енциклопедичного характеру, що відображає сутність і зміст цієї релігії.

Зороастризм як релігія та Авеста як її священний канон містять у собі глибокі гуманістичні ідеї, такі як цілісність світу, творення щасливого життя, справедливий суспільний устрій, чистота людських помислів та діянь, необхідність та корисність праці та благочестя. Значення Авести в історії людської цивілізації полягає у тому, що в центрі її філософії знаходиться людина та її праведний спосіб життя. Турбота про людину, широкий спектр соціально-політичних та морально-філософських ідей свідчать про життєствердуючу, оптимістичну та гуманістичну сутність філософії зороастризму.

Характерною особливістю філософії зороастризму є оригінальна інтерпретація основного питання будь-якої релігії та філософського роздуму, а саме питання про співіснування

земного та небесного (божественного) світів. Тут мається на увазі матеріальний та духовний світ, пов'язаний із життям та діяльністю людини.

В “Авесті” знаходимо відомості про стан медичної справи того часу. За каноном “Авести” існування людського організму залежить від чотирьох стихій – сонця, землі, води, повітря та чотирьох рідин – яскраво-червоної, чорної, білої крові та жовчі. Великого значення надавалося світлу, яке поділяли на видиме (від сонця і вогню) й невидиме, особливо корисне для здоров'я людини. Воно випромінюється рослинами й тваринами і надає тепла організмові. Центром розподілення тепла в організмі вважали шлунок, центром пристрастей – печінку. Навчаючи лікарів, особливо увагу приділяли розпізнавальним симптомам.

За “Авестою”, лікар послуговується трьома основними засобами: слово, рослини й ніж. Завжди починати потрібно з першого, часто дієвого і цілком достатнього. Право практики надавалося лише після складання певних іспитів. Спочатку треба було випробувати свої сили в лікуванні осіб із нижчих каст і лише після успішного лікування останніх дозволялося лікувати осіб з вищих каст.

Іранська медицина асимілювала досягнення античної медицини, чому особливо сприяла діяльність медичної школи в Гундішапурі, заснованої в VI ст. лікарями й філософами-несторіанами. Вчені цієї школи переклали праці Арістотеля, Гіппократа, Діоскорида, Галена, окремі праці китайських та індійських лікарів.

В “Авесті” відображено положення лікаря в Ірані. За лікування лікар одержував плату, розмір якої залежав від соціального становища і матеріального достатку пацієнта. У книзі “Авести” “Вендидат” наводиться така за лікарську працю: за лікування жерця – благословіння; начальника міста, що оточене мурами, – пара волів або коней, його дружини – кобила; за лікування старшини села – віл, його дружини – корова; за лікування домовласника – вівця або коза.

Лікар у Стародавньому Ірані був оточений ореолом досконалості й мудрості і користувався великою шаную. Вчення про лікарську практику відповідало етиці зороастризму й було просякнуто гуманізмом. Вважалося, що знання набувається лікарем лише для користі іншим; він зобов'язаний використовувати будь-яку можливість для самовдосконалення. Лікар повинен бути ввічливим, ласкавим у поводженні, не довіряти лікарській таємниці навіть найближчим друзям.

Соціально-філософська сутність “Авести” полягає в тому, що закладені в ній ідеї спрямовані на соціальну реальність, відображають реальні протиріччя в житті та свідомості людей, весь потік навколишнього та уявної реальності. Ідея єдності думки, слова та діяння, що становить морально-філософську основу “Авести”, закликає людину до праці, чесної та праведної діяльності. Гармонія думки, слова та діяння стає соціально-моральним критерієм духовної зрілості людини. Виходячи з цієї моральної гармонії, в “Авесті” відкидається зрада, руйнація, лицемірство, розбіжність слова та справи, все, що шкодить людині, природі та суспільству.

Китай. Самобутня китайська філософія пройшла тривалий шлях становлення й розвитку: від культури природи до релігійно-філософських систем і натурфілософії. Для узагальнення медичного досвіду науковою теорією, китайські медики мимоволі перейняли панівні на той час учення про жіноче й чоловіче начало, про п'ять першоелементів природи та інші натурфілософські погляди. Вчення китайських філософів про матеріальний світ викладено в натурфілософському трактаті: єдина споконвічна матерія породжує дві конфронтуючі субстанції – жіночу інь і чоловічу ян; взаємодія і боротьба їх породжує п'ять стихій – у-шин: воду, вогонь, дерево, метал і землю, з яких виникає все різноманіття матеріального світу, у тому числі й людина. П'ять стихій перебувають у постійному русі й гармонії, взаємному породженні (вода породжує дерево, дерево – вогонь, вогонь – землю, земля – метал, а метал – воду) і

взаємному подоланні (вода гасить вогонь, вогонь плавить метал, метал руйнує дерево, дерево – землю, а земля засипає воду). Людина – частина природи і розвивається в гармонії з навколишнім світом.

Китайські вчені-медики в давні часи, пізнавши наявність взаємного протистояння, взаємозалежності і взаємозумовленості всіх явищ природи і людського суспільства, вважали, що людина – це космос у мініатюрі за зразком Всесвіту, живе й діє під впливом тих сил, які панують у природі.

Здоров'я вважалося як наслідок рівноваги основ інь та ян і п'яти стихій у шин, а хвороба – як порушення правильної взаємодії їх, різні співвідношення яких поєднувалися в синдромах надлишку і синдроми нестачі.

Вважалося, що через отвори в життєвих точках відновлюється порушена рівновага інь-ян, унаслідок чого хвороба відступає. Життєві точки розміщуються на тілі не хаотично, а відповідно до певних законів космосу. Найважливіших життєвих точок налічується 360 – за кількістю днів річного циклу в китайському календарі. Точки групуються на 12 меридіанах тіла, що відповідають 12 місяцям року і 12 годинам доби (китайці ділили добу на 12 відрізків). Система життєвих точок організму, яка становить теоретичну основу китайської медицини, має чимало інших символічних значень. Кожен меридіан своєю чергою співвідноситься з певним внутрішнім органом, емоційним станом, смаковим відчуттям, часом року і доби, стороною світу тощо.

Ці погляди стали основою традиційної китайської медицини, методу чжень-цзю-терапії (чжень – голковколівання, акупунктура, цзю – припікання). Сутність методу “чжень-цзю-терапії” полягає у впливі на організм з лікувальною метою подразнень, різних за силою, тривалістю й характером через певні точки. Метод “чжень-цзю” зобов'язаний своїм виникненням спостережливості та працелюбству китайських лікарів. Ще в глибоку давнину було помічено, що поранення, порізи чи уколи в деяких точках тіла помітно полегшують перебіг деяких хвороб.

Найбільш поширеними в Китаї були даосизм і конфуціанство. В філософських роздумах китайських мислителів всі міркування спрямовані на висвітлення людини, її природи, місця в суспільстві. Причому природа людини розглядалася на рівні природжених якостей і рівні здібностей до самовдосконалення.

Греція та Рим. Антична спадщина складається з теоретичних роздумів та специфічного світовідношення і світосприйняття, що й створювало неповторний спосіб життя. Як феномен теоретичної діяльності антична філософія починається за шість століть до нашої ери в Стародавній Греції й завершується в VI ст. н. е. за часів Римської імперії.

Античній філософії передував міфологічний період як переддень філософії. Міфологія посідає значне місце в культурі античності. Історично виходячи з міфології, антична філософія під впливом соціального буття і розвитку первісних наукових знань, відрізнялась від міфології тим, що будувала свою картину світу не на чуттєвих уявленнях, але на поняттях, на логіці мислення.

У грецькій міфології значне місце приділяється богам-лікарям. Боги в Давній Греції були антропоморфними: їх уявляли в образі людей і наділяли всіма людським якостями, як позитивними, так і негативними. Першим серед них був один із найважливіших богів олімпійського пантеону, син Зевса – Аполлон. Аполлон – бог сонця, світла, мудрості, мистецтва, краси, бог-цілитель, наставник муз. Статуя Аполлона Бельведерського є одним з найчудовіших творів античного мистецтва. Найважливішим медичним божеством олімпійського пантеону був син Аполлона – Асклепій (рим. Ескулап).

Култ бога медицини Асклепія з'явився в Стародавній Греції лише в VII ст. до н. е., тобто через п'ять століть після Троянської війни, описаної Гомером.

Грецька міфологія знайшла своє відображення в мистецтві й літературі – без знання міфології складно розуміти чимало класичних творів, сюжети картин і скульптурних груп, медичні терміни й джерела традиційних засобів лікування.

Ескулапа згадує Т. Шевченко в останній своїй поезії, написаній у лютому 1861 р.:

“А поки те, та се, да оне...
Ходімо просто-навпростець
До Ескулапа на ралець

Чи не одурить він Харона” (Шевченко, 2001, с. 373).

“На жаль, не зміг уже нічого зробити Ескулап для великого поета”, – коментує відомий енциклопедист Є. Онацький (1958, с. 418).

Широкі торговельні й культурні зв'язки між численними полісами (містами-державами) сприяли економічному й культурному розвитку Давньої Греції.

Полісний період історії Давньої Греції відзначений двома важливими для історії явищами: 1) формування давньогрецької філософії (натурфілософії) і 2) становлення храмового лікування, що пов'язане зі зміцненням рабовласницького ладу в Давній Греції, посиленням релігії і, як наслідок, становленням храмів.

Храмове лікування в Давній Греції розвивалося на тлі емпіричного лікування (яке існувало здавна). У Греції були споруджені перші святилища на честь Асклепія – асклепейони. Загалом античні автори повідомляють більш ніж про 300 асклепейонів на території Давньої Греції.

Релігійний ритуал виключав усе нечисте, зокрема, пов'язане з народженням і смертю. Тому породілля і невиліковні хворі не могли перебувати в межах священної огорожі. Служителі асклепейонів суворо стежили за чистотою святилища і його відвідувачів. Кожний, хто приходив, мився у водах священного джерела, після чого приносив жертву богам.

У класичний період Греція досягла найвищого економічного, політичного й культурного рівня. Цей період найвищого (внутрішнього) розквіту Греції тісно пов'язаний з державною діяльністю Перікла. Основою політичного ладу Афін була повна рівність рабовласників перед законом. Рабовласницька демократія дала можливість усім вільним громадянам брати участь у справах поліса, з'явилася потреба в загальній освіті, що сприяло виникненню філософських, а пізніше і професійних шкіл. Доба Перікла стала часом блискучого розквіту грецької філософії й природничо-наукового знання. Перікл зібрав у Афінах відомих учених і діячів мистецтва.

Філософською і природничо-науковою основою медицини античної Греції була натурфілософія. У Стародавній Греції наука й філософія становили єдине ціле. Грецька філософія була комплексною дисципліною, що охоплювала всю науку, тобто не була відокремлена від природничо-наукових знань, ще не визначила свій власний предмет дослідження. Усі великі медики були філософами, і навпаки, великі філософи були досить освіченими в медицині.

В одному з повчань Гіппократа сказано: “Перенести мудрість (філософію) в медицину, а медицину в мудрість (філософію)” (Гіппократ, 1936, с. 111).

У класичний період історії Стародавньої Греції сформувалися дві основні системи античної філософії: природничо-наукове атомістичне вчення (Демокрит) і об'єктивний ідеалізм (Платон). Обидві вони вплинули на формування медицини, яка в давні часи була невіддільна від філософії.

Прояви духовної діяльності, зафіксовані в джерелах словесності, літератури, релігії та мистецтва – передфілософські уяви давніх греків, – впливали на становлення філософської практики в Стародавній Греції.

Вирізняють міфопоетичну творчість Гомера та Гесіода.

Спадщина Гесіода значно вплинула на формування пізніших філософських космогонічних і космологічних уявлень та етичну думку.

Яскраво виділяється філософічна основа літературної байкарської творчості давньогрецького народного поета, мислителя, наставника-мораліста Езопа, знання і мудрі висновки якого протиставлялися поверховим знанням тогочасної знаті і його господаря-філософа. Езоп вказував, що цінність справи не в швидкості, а в досконалості її звершення. Езопу приписують авторство численних байок.

Прикладом відомих і популярних філософів античної Греції був Діоген Синопський Кінік, який був засновником і главою школи кініків. Метою школи була практична філософія і обґрунтування принципу свободи духу, що полягає у відмові від свідомого регулювання життя. Образ Діогена оповитий масою анекдотичних оповідань. Прикладом відомих і популярних філософів античної Греції був Діоген Синопський Кінік, який був засновником і главою школи кініків. Образ Діогена оповитий масою анекдотичних оповідань. Оскільки ніяких творів він не писав, шлях до розкриття його філософських поглядів лежить через ці анекдоти. Його короткі і влучні вислови виражені у формі запитань, загадок та алегорій. Розповіді про його вчинки дивували сучасників своєю парадоксальністю, а часом нібито абсурдністю.

До філософів того часу можна віднести й давньогрецького народного поета, мислителя, наставника-мораліста Езопа, знання і мудрі висновки якого протиставлялися поверховим знанням тогочасної знаті і його господаря-філософа. Езоп вказував, що цінність справи не в швидкості, а в досконалості її звершення. Езопу приписують авторство численних байок.

Антична філософія пов'язувалась з природничими і медичними знаннями.

Медицина Давньої Греції тривалий час залишалася сімейною традицією. До початку класичного періоду рамки сімейних медичних шкіл розширилися: до них стали приймати учнів – не членів одного роду. Так утворилися передові медичні школи, які в класичний період розташовувалися переважно за межами Балканського півострова.

Кротонська медична школа. Основні досягнення школи формулюються в таких тезах: 1) організм є єдність протилежностей; 2) здоровий організм є наслідком рівноваги протилежних сил: сухе й вологе, тепле й холодне, солодке й гірке тощо, переважання однієї з них є причиною хвороби; 3) протилежне виліковується протилежним (тезу, яку часто приписували Гіппократові). Видатним лікарем кротонської школи був філософ-піфагорієць Алкмеон з Кротону. Він відкрив перехрест зорових нервів і слуховий канал (названий згодом євстахієвою трубою), писав про головний мозок як орган пізнання і причинах деяких хвороб, пов'язаних з витіканням зайвого слизу.

Кнідська медична школа може бути охарактеризована як школа спеціальної патології. Ця школа описувала комплекси хворобливих симптомів як окремі хвороби. Лікування було різноманітним, з великою кількістю складних рецептів, точною вказівкою дієти і широким застосуванням місцевих засобів, наприклад, припікань. У школі розроблялася спеціальна патологія і терапія, виходячи з лікарської діагностики. Представникам школи належить заслуга чіткого формулювання гуморальної патології у вигляді вчення про чотири основні рідини організму (кров, слиз, світлу жовч і чорну жовч): здоров'ям вважалось сприятливе змішування їх і, навпаки, несприятливе змішування розцінювалося як причина більшості хвороб. Видатним лікарем Кнідської школи був Еврифон.

Сицилійська школа була заснована Емпедоклом – філософом і політиком, поетом, оратором, лікарем і жерцем. Збереглися фрагменти його основної праці “Про природу”, у якій викладено натурфілософську позицію Емпедокла: він вважав, що сутністю всіх речей є вогонь, вода, повітря і земля; вони вічно є незмінними, непізнаваними і незнищенними; вони не можуть перетворюватися одна на іншу, а лише змішуються одна з одною механічним шляхом; різноманіття світу є наслідком різних пропорцій цього змішування. Отже, Емпедокл заклав основи класичного вчення про елементи.

Косська медична школа – головна медична школа Давньої Греції класичного періоду.

Лікарі коської школи сприймали людину, її здоров'я й хвороби в тісному взаємозв'язку з навколишнім світом, прагнули підтримувати в організмі його природні цілющі сили. Хвороба в їхньому розумінні – наслідок впливів усього навколишнього і порушень харчування. Лікарі коської школи утверджували основи лікарської етики; розробляли принципи спостереження і лікування безпосередньо біля ліжка хворого. Згодом ці ідеї лягли в основу клінічного напрямку в медицині. Вони активно розвивали вчення про чотири тілесні рідини. Згодом (у періоди пізньої античності й середньовіччя) на основі давньогрецьких уявлень про чотири тілесні рідини і різні характери сформувалося вчення про чотири темпераменти, кожен з яких залежав від переважання в організмі однієї з чотирьох тілесних рідин: крові – сангвінічний тип, слизу – флегматичний, жовтої жовчі – холеричний, чорної жовчі – меланхолійний.

Розквіт коської медичної школи пов'язаний з ім'ям Гіппократа.

Основні риси медицини Гіппократа – суворий раціоналізм, індивідуальний підхід у кожному конкретному випадку, емпіричні методи дослідження на підставі спостереження і досвіду.

Не можна не згадати про роль Гіппократа в розробленні основ лікарської етики та деонтології. “Збірник Гіппократа” містить п'ять праць, присвячених медичній етиці: “Клятва”, “Закон”, “Про лікаря”, “Про чемність” і “Настанови”. Разом з іншими працями збірки вони дають цілісне уявлення про навчання й моральне виховання лікарів і вимоги до них у суспільстві. У процесі навчання майбутній лікар повинен був виховувати у собі й постійно вдосконалювати презирство до грошей, совісність, скромність, рішучість, охайність, знання всього того, що корисно і необхідно для життя.

Лікар повинен навчитися тримати в пам'яті ліки, способи виготовлення їх і правильне застосування, не розгублюватися біля ліжка хворого, часто відвідувати його тощо.

Закінчуючи навчання, майбутній лікар давав “Клятву”, якої непорушно дотримувався протягом усього життя, тому що “хто встигає в науках і відстає в моральності, той більше шкідливий, ніж корисний”. Клятва була покликана необхідністю відмежуватися від лікарів-одинаків, різних шарлатанів і знахарів та забезпечити довіру суспільства до лікарів.

Велике значення для розвитку природничо-наукових знань того часу мало вчення найвизначнішого давньогрецького філософа і мислителя Арістотеля.

Арістотель – син лікаря і дослідник природи, вчений-енциклопедист. Був учнем Платона, виховував Олександра Македонського.

Праці Арістотеля з логіки, політики, риторики, психології, етики, фізики, математики, астрономії, зоології, природничої історії, порівняльної анатомії тварин та медицини є енциклопедією античної науки кінця класичного періоду. Досліджував будову та функції органів різних тварин, заклав основи описової та порівняльної анатомії. У своїх творах “Історія тварин”, “Про частини тварин” тощо систематизував і класифікував понад 500 видів тварин. Серед збережених творів – трактати з фізики, логіки, етики, біології. Філософське вчення Арістотеля було вершиною грецької думки.

Відомим діячем був філософ і поет Тіт Лукрецій Кар. Його поема “Про природу речей” в шести книгах була енциклопедією того часу, яка відбила передові погляди римлян у галузях філософії, природознавства, медицини, психології, історії. У поемі Лукрецій підійшов до питань природознавства й медицини з погляду атомістичного вчення. Він дає характеристику деяким захворюванням і досить точно описує окремі симптоми, викладає свої уявлення про заразні хвороби. Велика заслуга Лукреція в галузі створення наукової медичної термінології.

В **Середні віки** панівною релігією стало християнство, яке визначало ціннісні орієнтири і регулятивні принципи знання і світогляду середньовічної філософії – схоластики. Схоластика – релігійна філософія, для якої характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання і знання. З іншого боку, схоластика є методом, що полягав пере-

важно у перегляді та порівнянні висловів попередніх мислителів і Біблії та виведенні нового синтезу.

У той час виникають монастирі, однією з функцій яких була медико-доброчинна діяльність, у тому числі лікування хворих і піклування про старих і калік.

Візантійське монастирське життя регламентували статuti, передусім статут Василя Великого (IV ст.), статут Студійського монастиря в Константинополі (IX ст.).

Перемога християнства спричинила створення таких благодійних і медичних закладів, як орфанотрофії (будинки для сиріт), геронтокомії (будинки для престарілих), нозокомії (лікарні), брeфотрофії (виховні будинки для дітей, які не мали батьків), ксенодохії (будинки для прочан), хіротрофії (будинки для удів).

В арабомовних халіфатах видатним лікарем, філософом і хіміком середньовіччя був Абу Бакр ар-Разі (лат. – Разес). З ім'ям Разеса пов'язане застосування вати в медицині, кетгута та інструмента для видалення сторонніх предметів з дихальних шляхів.

Найвидатніший хірург середньовічного арабомовного світу радив хірургам: “Бог всемогутній постійно спостерігає за вашими справами, і тому ви ніколи не повинні оперувати з корисливою метою” (Петров, 1983, с. 12).

Ібн-Туфайль (Абубацер) – лікар, філософ, астроном, державний діяч, письменник. “Роман про Хайя, сина Якзана” нагадує своїм сюжетом “Робінзон Крузо” Д. Дефо і змальовує картину духовного розвитку людини, закинутої на безлюдний острів.

Блискучим ученим у галузі філософії та медицини був Ібн Рошд (Аверроес). Прокоментував 18 творів Арістотеля, склав коментарі до праць Галена, Ібн Сіні та ін.

Лікар-філософ М. Маймонід народився в Іспанії, жив у Єгипті. Серед найперших гігієнічних заходів Маймонід рекомендував поміркованість в їжі, правильне чергування праці та відпочинку, гімнастичні вправи, чисте повітря, користування сонцем, бані. “Охорону здоров'я здорових” він вважає найважливішою галуззю медицини.

Медичні афоризми Маймоніда стосуються насамперед правильної поведінки здорової людини і запобігання захворюванням. Ось деякі з них: “Причини більшості людських хвороб у поведінці самої людини. Люди не знають, як слід себе поводити, коли вони здорові”; “Головна причина людських страждань – непоміркованість в їжі і в питві”; “Дурні вважають, що лікар потрібен лише хворим. Насправді лікар потрібен і здоровій людині, адже підтримання здоров'я важливіше, ніж лікування хвороби, що вже виникла” (Соловей, Грибачов, 1989, с. 44).

Маймонід вважав важливим профілактичним і терапевтичним засобом підтримання хорошого душевного тону музикою, смішними оповіданнями, приємними запахами тощо. Ті, хто доглядає за хворими, повинні завжди мати веселий настрій.

Маймонід зробив певний внесок і в розроблення питань лікарської етики, медичної деонтології. Він писав, що лікар, окрім знань, повинен бути добрим і уважним і водночас рішучим. Лишив після себе значний документ – “Молитва лікаря”, який увійшов у золотий фонд етичних норм і правил поведінки медика.

Великим ученим-енциклопедистом, мислителем і медиком був Абу Алі аль-Хусейн ібн Абдаллах ібн аль-Хасан ібн Алі ібн Сіна (980-1037) або коротко – Ібн Сіна. На латинському Заході його ім'я з часом трансформувалося в Авіценну. Ібн Сіна – найвидатніший лікар середньовіччя і один з найвидатніших лікарів у світовій історії, досяг визначних успіхів у різних науках, про що свідчать 12 стел над його мавзолеєм (Іран).

Ібн Сіна – автор близько 450 праць з філософії, психології, математики, медицини, фізики, астрономії, хімії, геології та інших галузей знань. Збереглися 238 його творів. З проблем медицини ним написано понад 40 праць.

Найбільше талант Авіценни виявився в галузі філософії та медицини. Незабутній слід в історії філософії, в розвитку наукового пізнання залишили його філософські праці “Книга

знання”, “Книга вказівок та настанов”, “Книга зцілення”. Він обгрунтував положення про “універсальність матерії”, про пізнання світу силами самої людини. Був палким захисником розуму, що для того часу в ісламських країнах не завжди було прийнятним. Він доводив можливість самостійного, незалежного від релігії, існування і розвитку наукового знання, філософії. У вченні про “подвійну істину” він послідовно обстоював право науки на пізнання фізичного та психічного світів. Одним з внесків Авіценни у світову філософську думку є його теорія абстракції, або абстрагування.

Як філософ Ібн-Сіна належав до коментаторів праць Арістотеля і Платона.

Дослідження Авіценни в галузі філософії та в галузі природничих наук органічно пов'язані. Синтез філософсько-теоретичних підстав і природничих розробок вченого можна простежити на запропонованих ним способах приготування складних ліків. При їхньому приготуванні Авіценна виходив з визнання людського організму як складної системи. Також людський організм розглядався в органічному зв'язку з природою (довкіллям).

Широко відома поетична творчість Ібн Сіни, в якій він підносив розум та знання, високі ідеали гуманізму, критикував негативні прояви моралі тогочасного суспільства, невігластво, підступність та підлоту.

Як лікар вказав на органічний зв'язок філософії з медициною (Попов, 2010, с. 489).

Сучасники прозвали його “князем вчених”, лікарі – “князем лікарів”.

Багато віршів Авіценни пов'язані з пізнанням людиною світу, з необхідністю його раціонального осмислення. Знання – це суть розумної душі, воно може звеличити людську душу.

Водночас Авіценна добре розумів і обмеженість людського розуму та свідомості у пізнанні явищ світу. Мотив неможливості досягнення людиною абсолютної істини звучить у наступному рубаї:

Серце жадібно поспішало пройти цей шлях,
Все зрозуміти й у глибини речей заглянути.
Мудрість – тисяча сонців! – Мені в дорозі світила
Серцевини досяг, але не пізнана суть.

Сама людина залишається для Авіценни найбільшою таємницею, якою вона залишається і для сучасної науки та філософії. Для Авіценни пізнання і самопізнання людини також незкінченні і невичерпні, як і пізнання Всесвіту:

Все, що приховано в словах, мені підвладне.
Таємниці всесвіту збагнув я прекрасно.
Ну, а себе чи добре пізнав я?
Стало мені зрозуміло, що мені все неясно.

У **Закавказзі** в Грузії поблизу Кутаїсі у XII ст. була заснована академія, де викладали філософію, історію, математику, медицину та інші предмети. Тривалий час академією керував філософ і вчений І. Петриці.

В середньовічній Європі гуманізм і благодійність були важливою складовою становлення і розвитку медичної справи, що було пов'язано з християнською благодійністю і полягало не так у вилікуванні хворих, як у догляді за слабкими, немічними і безпритульними. Церква для піклування про бідних виділяла частину своїх доходів.

Перші християнські шпиталі виникли при кафедральних соборах і монастирях і були швидше богадільнями-притулками, аніж лікарнями в сучасному розумінні.

Зростання міст і кількість городян зумовило появу міських шпиталів, які також виконували функції притулку та лікарні.

Під час хрестових походів набули розвитку духовно-рицарські ордени та братства; деякі з них створювалися спеціально для догляду за певними категоріями хворих і немічних (наприклад, Орден Св. Лазаря, рицарський орден госпітальєрів).

Щоб допомогти талановитим і трудолюбивим студентам подолати труднощі, пов'язані зі скромним соціальним походженням, деякі благодійники засновували або субсидювали особливі будинки, де могли безплатно жити і харчуватися ті, кого сьогодні назвали б стипендіатами (Жак Ле Гофф, 2007, с. 192 – 193).

Духовно-рицарські ордени стали творцями “Європи благодійності”, попередниці Європи соціального забезпечення. Ця система виникла в XIII ст. під назвою “Справи милосердя”, які ґрунтуються на тексті Євангелія від Матвія, 25:35 про добрі справи під час земного життя: відвідування хворих, давати воду спраглим та їжу голодним, платити викуп за полонених, одягати тих, у кого немає одягу, давати притулок мандрівникам, замовляти меси за померлими (там само, с. 218 – 219).

Висновки. Виникнення філософських поглядів як теоретичної форми сприйняття світу було наслідком тривалого процесу на тлі древньої міфології. Міфологія як первісна форма суспільної свідомості містила в собі в синкретичному вигляді такі наступні форми суспільної свідомості, як релігію, мистецтво, мораль, філософію і науку (в т. ч. і медицину, уявлення про організм, здоров'я, хвороби).

В давніх медичних трактатах знаходимо два підходи до розуміння медицини. Перший вказує на подібність медицини до фізики, розглядаючи людину як мікрокосм, підхід до здоров'я та хвороби як до комплексу загальних природних стихій. Другий підхід пояснює хвороби і лікування спостережуваними причинами. Зазначене декларувало незалежність медичної науки від міфології, що ґрунтувалося на пошуках реального причинного пояснення, тобто того, що є основою методу науки взагалі, наукового світогляду.

Філософські концепції, напрями і школи мали свою специфіку. На зміну жрецям прийшли мудреці (філософи), які намагалися пояснити сутність природи людини, визначити місце людини в суспільстві.

У країнах Сходу вперше в історії людства було започатковано появу філософської думки. Найбільш значним досягненням людської думки стародавніх часів були філософські вчення Індії і Китаю.

Антична філософія під впливом соціального буття і розвитку первісних наукових знань докорінно відрізнялась від міфології тим, що будувала картину світу не на чуттєвих уявленнях, а на поняттях, на логіці мислення. Старогрецька філософія виступала як натурфілософія, узагальнене вчення про людину і світ. Звідси її нерозривний зв'язок з медициною того часу. Античні філософи висунули цілу низку думок щодо суспільства і людини, їх філософія пов'язувалась з природничими і медичними знаннями, а видатні представники медицини того часу виступали одночасно з філософськими працями.

Давні історичні періоди відзначаються синкретизмом знань, чітко проглядається взаємозв'язок міфології, релігії, філософії, етики з науковими знаннями, зокрема, у час зародження, формування і становлення медичних знань. В процесі антропосоціогенезу змінювалися та формувалися уявлення про будову світу, життєдіяльність і функціонування організму, здоров'я та хвороби. Все це й стало підґрунтям для формування і розвитку різних наукових напрямів.

Даний екскурс не охоплює чимало інших важливих питань щодо даної дослідницької розвідки. Слід в окремій праці розглянути дані питання в контексті розвитку суспільства на теренах України, чому може посприяти використання капітального енциклопедичного видання (Історія української культури ..., 2013). Подальші студії чекають своїх науковців.

Література та посилання

Верхратський, С. А., Заблудовський, П. Ю. (1991), *Історія медицини*, Вища школа, К., 1991, 431 с.

- Геродот (1972), *История в девяти книгах*, Изд. "Наука", Л., 604 с.
- Гиппократ (1936), *Избранные книги*, Биомедгиз, М., 736 с.
- История української культури: у 5 т.* (2013), Наукова думка, К., 8550 с.
- Ковнер, С. (1878), *История медицины*, Ч. 1, Вып. Первый, Университетская типография, К., 242 с.
- Ле Гофф, Ж. (2008), *Рождение Европы*, Александрия, СПб, 398 с.
- Онацький, Є. (1958), *Українська мала енциклопедія, Кн. 3.: літери Д-Є*, Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, Буенос-Айрес, с. 301 – 432.
- Петров, Б. Д. (1983), "Аз-Захрави в истории медицины", Абу-ласим Халаф ибн Аббас аз-Захрави. *Трактат о хирургии и инструментах*, Наука, М., с. 9 – 24.
- Попов, М. В. (2010), *Науково-філософський ужинок*, Вид дім "Асканія", К., 630 с.
- Соловей, М. Г., Грибанов, Э. Д. (1989), "Медицинские афоризмы Маймонида", *Фельдшер и акушерка*, № 9, с. 43 – 45.
- Ступак, Ф. Я. (2020), *История медицины [Вид. 4-е, випр. і доп.]*, Книга-плюс, К., 176 с.
- Шевченко, Т. Г. (2001), *Повне зібрання творів у 12 т., т. 2*, Наукова думка, К., 784 с.

References

- Herodotus (1972), *History in Nine Books [Istoriya v devyati knigakh]*, Publishing House "Nauka", L., 604 p. [in Russian]
- Hippocrates (1936), *Selected Books [Izbrann'ye knigi]*, Biomedgiz, M., 736 p. [in Russian]
- History of Ukrainian Culture: in 5 vols. [Istoriya ukrayins'koyi kul'tury': u 5 t.]* (2013), Naukova Dumka, K., 8550 p. [in Ukrainian]
- Kovner, S. (1878), *History of Medicine [Istoriya meditsiny]*, Part 1, Issue 1, University Printing House, K., 242 p. [in Russian]
- Le Goff, J. (2008), *The Birth of Europe [Rozhdenie Evropy]*, Alexandria, St. Petersburg, 398 p. [in Russian]
- Onatsky, E. (1958), *Ukrainian Small Encyclopedia [Ukrayins'ka mala encyklopediya]*, Vol. 3, letters D-E, Published by the Administration of the UAOC in Argentina, Buenos Aires, pp. 301 – 432. [in Ukrainian]
- Petrov, B. D. (1983), "Az-Zahrawi in the History of Medicine" ["Az-Zakhraui v istorii meditsini"], Abu-lasim Khalaf ibn Abbas az-Zahrawi. *Treatise on Surgery and Instruments*, Nauka, M., pp. 9 – 24 [in Russian]
- Popov, M. V. (2010), *Scientific and Philosophical Dinner [Naukovo-filosofs'kyj uzhy'nyk]*, Ascania Publishing House, K., 630 p. [in Ukrainian]
- Solovey, M. G., Gribanov, E. D. (1989), "Medical Aphorisms of Maimonides" ["Meditsinskie aforizmy Maimonida"], *Paramedic and Midwife*, No. 9, pp. 43 – 45. [in Russian]
- Stupak, F. Ya. (2020), *History of Medicine [Istoriya medy'cy'ny]*, Kniga-plus, K., 176 p. [in Ukrainian]
- Shevchenko, T. G. (2001), *Complete collection of works in 12 volumes [Povne zibrannya tvoriv u 12 t.]*, vol. 2, Naukova Dumka, K., 784 p. [in Ukrainian]
- Verkhratsky, S. A., Zabludovsky, P. Yu. (1991), *History of Medicine [Istoriya medy'cy'ny]*, Higher School, K., 1991, 431 p. [in Ukrainian]

© Федір Якович Ступак